

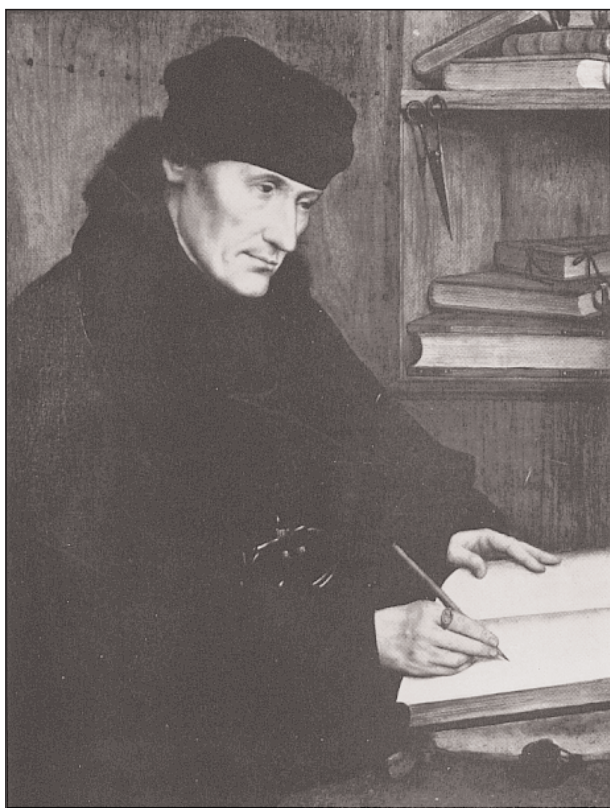
Quentin Massys és egy rejtélyes Paracelsus-portré

Németh István

A párizsi Louvre gyűjteményében található egy XVI. század első felében készült, igen kvalitásos németalföldi portré, amely a kép alsó szegélyén olvasható „*Famoso doctor Pareselsus*” felirat szerint a kora újkori Európa egyik legtalányosabb személyiségét, a híres svájci orvost, *Theophrastus Bombastus von Hohenheimet* (1493–1541), vagy ismertebb nevén *Paracelsust* ábrázolja. A mellképen egy öntudatos (immár enyhén hízásnak indult), középkorú férfit láthatunk, szőrmével díszített vörös sapkával a fején, kezében egy apró könyvet vagy talán egy jegyzetfüzetet tartva. Mögötte balra végtelenbe nyúló tengerparti tájra nyílik kilátás, míg jobboldalt, a folyótorkolat mentén, egy sziklák tövében épült város körvonalai bontakoznak ki. A festmény illuzionisztikus hatását fokozza, hogy a férfi bal keze szinte kinyúlni látszik a képből, ujjai a már említett feliraton pihennek.

Körülbelül ennyi, amit a címlapon reprodukált műről első látásra el lehet mondani. Hogy ki is lehet a kiváló portré alkotója, akörül mindmáig vita folyik a szakirodalomban. Korábban egyes kutatók a holland romanizmus egyik úttörőjeként számon tartott *Jan van Scorel* alkotásának vélték, mások ugyanakkor inkább a német származású *Wolf Huber* szerzősége mellett kardoskodtak. Manapság többnyire az antwerpeni festőiskola megalapítójának számító jeles németalföldi mester, *Quentin Massys* (1465/66–1530) egy időközben megsemmisült vagy lappangó műve után készült korabeli másolatot látnak benne.

Massys és Paracelsus kétségtelenül kortársak voltak, s ha forrásokkal nem is igazolható, elvileg akár találkozhattak is, hiszen tudjuk, hogy a csodadoktor hírében álló tudós pályafutása során szinte egész Európát bejárta. Az antwerpeni művész egyébként, aki oltárképek és zsánerképek mellett nem utolsósorban reneszánsz ihletettséggű portréival szerzett hírnevet magának, köztudottan számos jelentős kortársát megörökítette, így többek között *Desiderius Erasmus* is megfestette egy 1517-ből

Quentin Massys: Rotterdami Erasmus portréja. Róma, Galleria Nazionale d'Arte Antica, Palazzo Barberini

származó képén, amelyet ma a római *Palazzo Barberini* képtárában őriznek. Szembetűnő, hogy ennek a festménynek a hangvétele mennyire más, mint a Paracelsust ábrázoló képmásé! A dolgozószobájában ülő, gondolataiba mélyedt rotterdami tudós alakjából szerénység és eltökéltség sugárzik, a svájci orvos arca ezzel szemben sokkal inkább önelégültségről árulkodik. Bár mindkét esetben egyfajta ideálportréről van szó, a művésznek így is sikerült megragadnia a két férfi alapvetően eltérő egyéniségét. Minket adott esetben természetesen inkább a

Quentin Massys: A bankár és felesége. Párizs, Louvre

gyógyászat területén működő Paracelsus érdekel, akinek ellentmondásos figuráját, illetve munkásságát az elmúlt évszázadok során igen eltérően értékelték.

Mint egyes kortársi utalásokból kiderül, a Galénosz műveit nyilvánosan elégető Paracelsus – aki az 1520-as évek második felében rövid ideig a baseli egyetem gyógyászatánára is volt – valóban elég arrogáns, összeférhetetlen figura lehetett. Elődei tekintélyét minden eszközzel igyekezett megtépní, önmagát ugyanakkor nem minden szerénytelenség nélkül „monarcha medicorum”-nak, az orvosok fejedelmének titulálta. A svájci tudósról kétségtelenül sok rosszat el lehet mondani, vitathatatlan érdeme azonban, hogy harcosan szembeszállt a skolasztikusok szemléletével, s a poros könyvek tanulmányozásánál fontosabbnak tartotta a természet rejtett titkainak a kifürkészését. Az orvostannak szerinte alapvetően a filozófiára, az asztronómiára és a teológiára kell épülnie, kiegészülve az alkímiából nyert gyakorlati tapasztalatokkal.

Az embert a kozmosz szerves részének tekintette, s a különféle betegségeket a csillagok állásával hozta összefüggésbe. Szerinte az egyes szervek közvetlenül egy-egy bolygó hatása alatt állnak, s az egészség az ő megfogalmazásában a szervezet „planetáris egyensúlya”, míg a betegség nem más, mint ennek az egyensúlynak a felborulása. A test ugyanakkor – mint hangsúlyozta – a lélek lakhelye is, az orvosoknak tehát mindkettőt egyidejűleg kellene vizsgálnia és kezelnie. Önmagunk, illetve az emberi lélek megismerése tehát elválaszthatatlan a mindenség, a tárgyi világ titkainak a megismerésé-

től. Meggyőződése szerint, csak e kétféle ismeret birtokában lehet igazán eredményesen gyógyítani. Számos kortársához hasonlóan, Paracelsus is fáradhatatlanul kutatta a bölcsek követét, ő azonban elsősorban nem azért, hogy aranyat csináljon, hanem hogy a test konzerválását, illetve az élet meghosszabbítását elősegítő gyógyszereket nyerjen belőle. Különböző növényekből és szervetlen anyagokból számos kémiai készítményt állított elő, lényegében ő tekinthető az orvostudományban később mind nagyobb szerepet játszó iatrokémia egyik úttörőjének. Sokra becsülte és propagálta a gyógyforrások vizét, a gyógyteákat és más gyógynövényeket, amelyeket rendszerint az úgynevezett szignatúratán értelmében ítélte meg, amely szerint az egyes növények azt a betegséget gyógyítják, amellyel színük, alakjuk vagy nevük alapján valamilyen kapcsolatba hozhatók. Ilyen értelemben tehát Paracelsus a természetgyógyászat egyik kora újkori apostola is volt. Mindez azonban az éremnek csak az egyik oldala. A svájci orvos írásai ugyanis kétségkívül elég zavarosak, s manapság, érthető módon, főleg azt vetik a szemére, hogy kísérletei és természettudományos megfigyelései szinte mindig elvont, misztikus fejtegetésekkel párosultak, s ezeknek a misztikus tanoknak a hatása hosszabb távon inkább károsnak, mintsem hasznosnak bizonyult. Népszerűsége azonban mindezek ellenére halála után is sokáig töretlenül bizonyult, összegyűjtött írásait 1603-ban, majd 1616-ban ismételtelen kiadták.

Térjünk azonban vissza a Paracelsus-képmás alkotójához, Quentin Massyshez, aki a maga módján, németalföldi pályatársaihoz hasonlóan, szintén nagy hangsúlyt fektetett a természet tanulmányozására. A már említett portrékon kívül, a festő más műfajba tartozó alkotásai, így hangulatos életképei is kiváló megfigyelőkészségről és jellemábrázoló képességről tesznek tanúbizonyságot. Jól példázta ezt az az 1514-ben készült, s jelenleg ugyancsak a párizsi Louvre-ban található csodálatos festmény, ame-

Quentin Massys: Össze nem illő pár. Washington, National Gallery of Art

Peter Paul Rubens: Massys után, Paracelsus portréja. Brüsszel, Musées Royaux des Beaux-Arts

lyen egy pénzérméket mérő bankárt láthatunk imakönyvet lapozgató felesége társaságában. A fiatal pár mögötti polcon különféle könyvek és használati tárgyak sorakoznak, míg az asztalon az előtérben egy domború tükröt fedezhetünk fel, amelyben a szoba egyébként nem látható ablakai tükröződnek. Ez a fajta illuzionizmus persze nem számított teljesen újnak a németalföldi festészetben, hiszen már egyes korábbi mesterektől, így például *Petrus Christustól* is ismerünk hasonló jellegű műveket, a szobabelső visszautkrözőző domború tükör motívuma pedig végső soron *Jan van Eyck* híres alkotásáig, az *Arnolfini házaspár*ig vezethető vissza. Ami Quentin Massys szóban forgó képén leginkább megfog benünket, az nem is annyira az egyes részletek finom kidolgozása, mintsem a jelenet rendkívül közvetlen, bensőséges hangvétele.

A festmény ma is eredeti keretében látható, amelyen a következő felirat olvasható: „Vigyázz, hogy a mérleg két nyelve mindig egyensúlyban legyen!” De mire figyelmeztet ez a szöveg valójában? Netán, hogy ne mérjünk hamisan? Massys képének ennél sokkal mélyebb, illetve általánosabb mondanivalója kell hogy legyen. A festő nagy valószínűség szerint azt akarta ezen a művén kifejezésre juttatni, meny-

nyire fontos az anyagi és a szellemi dolgok közötti egyensúly megőrzése, vagyis az, hogy mindkettőre azonos súlyt fektessünk, hiszen egyszer majd a mi tetteinket is mérlegre teszik. Érdekes egyébként, milyen sok rokonságot mutatnak ezek a gondolatok Paracelsusnak az egészségről, illetve a betegségről kifejtett nézeteivel!

Már egészen más jellegű asszociációkat ébreszt a nézőben Massys egy néhány évvel későbbre datált, szatirikus hangvételű életképe, amely joggal kapta utólag az *Össze nem illő pár* címet. A washingtoni *National Gallery of Art* gyűjteményében található festményen egy visszataszító külsejű, kéjsóvár öregembert láthatunk, aki vigyorogva tapogatja a vele kacérkodó, fiatal kurtizánt. Az aggastyán talán azt hiszi, hogy partnere valóban vonzódik hozzá. Ám a nőalak, amíg egyik kezével az idős férfi állát cirógatja, a másikkal elemeli a pénztárcáját. Míg tehát a korábban tárgyalt *Bankár és felesége* az egészséges, illetve helyes életvitel megtestesítőjének tekinthető, az *Össze nem illő pár* azt érzékelteti a nézővel, milyen komikus az, ha valaki teljesen elveszíti az önkontrollját.

Massys ezekkel és hasonló műveivel iskolát teremtett. Egész sor később jelentőssé váló németalföldi festő, például *Joos van Cleve*, *Jan van Hemessen* vagy *Marinus van Reymerswaele* is a tanítványa, illetve követője volt. Hatása egyébként korántsem csupán a kortársakra korlátozódott, hiszen alkotásai még jóval halála után is változatlanul keresettek voltak a műgyűjtők körében. Mindezt többek között az általunk tárgyalt Paracelsus-portré is igazolja, amely az 1600-as évek elején az egyik leg-rangosabb németalföldi magángyűjtemény féltett kincsei közé tartozott.

A képmás ismertségét, illetve népszerűségét jelzi, hogy a flamand festőóriás, *Peter Paul Rubens* (1577–1640) a XVII. század elején pontos másolatot is készített róla. Ez a Rubens-portré jelenleg a brüsszeli Musées Royaux des Beaux-Arts gyűjteményében található. Rögtön felvetődik a kérdés, hol láthatta Rubens Massysnek ezt a művét, s vajon mi készítette arra, hogy lemásolja? Paracelsus személye vagy inkább Massys művészete iránt érzett ilyen nagyfokú tiszteletet? Valószínűleg inkább az utóbbiról lehetett szó. Megjegyezhetjük egyébként, hogy Rubens – különösen fiatal korában – más jeles régi mesterek alkotásairól is készített másolatokat, így önmagában ez a tény, legalábbis az ő esetében, semmiképp sem számít különlegességnek. Látszólag már nehezebb választ adni arra a kérdésre, hogy kinek a birtokában lehetett akkoriban a kérdéses műalkotás, ahol Rubensnek valóban lehetősége nyílhatott azt közelebbről tanulmányozni, és másolatot készíteni róla.

Érdekes módon, ezúttal is egy festmény az, amely megoldani látszik a rejtélyt. Az antwerpeni *Rubens-*

huis anyagában található ugyanis *Willem van Haecht* (1593–1637) egy 1620-as évek végén készített kabinetképe, amely a híres kortárs műgyűjtő, *Cornelis van der Geest* festmény- és szoborkollekciójának legszebb darabjait örökíti meg. Ennek a műnek a háttérében balra, Rubens egy nagyméretű kompozíciója fölött, a Paracelsust ábrázoló portré is egyértelműen kivehető. Minden jel arra mutat tehát, hogy a híres képmás a XVII. század elején az antwerpeni *Van der Geest*-gyűjtemény részét képezte, mellesleg számos más Massys-művel együtt. A jeles műgyűjtőről tudni kell ugyanakkor, hogy egyike volt az Itáliából hazatérő Rubens legfontosabb mecénásainak, így a művész nyilván jól ismerhette honfitársának a maga nemében egyedülálló műkincsállományát. A Massys-kompozíció és az ez után készült Rubens-képmás között csupán apró eltérések észlelhetők, szembevetve ugyanakkor, hogy a másolatról hiányzik az ábrázolt személyt azonosító szöveg, amely pedig a louvre-beli változaton jól olvasható. Mindez

azt jelentené, hogy Massys eredeti portréján talán nem is volt felirat? Az említett kabinetképen szereplő Paracelsus-portré túl kisméretű, illetve a nézőtől túlságosan távol van ahhoz, hogy ez egyértelműen eldönthető lenne. Vagy az is lehet, hogy Van Haecht műve esetleg nem is Massys alkotását, hanem az erről készült Rubens-másolatot örökítette meg? Hol volt viszont akkor az eredeti? Tudjuk, hogy egy ideig Rubens birtokában is voltak Massys-képek, ráadásul olyanok is, amelyek előtte vagy utána Van der Geest gyűjteményében is felbukkantak. Netán egykor az eredeti Paracelsus-portré is a festőé lehetett? Hiteles korabeli források hiányában legfeljebb csak találgatni lehet. Úgy tűnik mindenestre, hogy ha a XVI. századi svájci orvos munkássága iránt a szűkebb szakma képviselői manapság már nem is mutatnak különösebb érdeklődést, Paracelsus, a tárgyalt műalkotásoknak köszönhetően, változatlanul érdekes és egyben rejtélyes figura maradt a művészettörténészek számára.

A MAGYAR ORVOSI KAMARA II. ETIKAI KONFERENCIÁJA

Időpont: 2001. november 8–9.

Helyszín: Budapest.

Főtéma: Erkölcsi dilemmák az egészségügyben

Témák:

- Új diagnosztikus és terápiás lehetőségek – a bevezetés etikai aggályai
- Hagyományos orvoslás – alternatív gyógymódok
- Korszerű gyógyszerek, eszközök – a hozzáférés problémái
- Orvos és média: tájékoztatás – etikai aggályok
- Testületi etika:
  - szakmai identitás – egyéni érdek
  - szervezeti autonómia – testületi együttműködés
- Az élet és az emberi méltóság védelme:
  - gondoskodás – önrendelkezés,
  - élő végrendelet, eutanázia,
  - az idősek, fogyatékosok, pszichiátriai betegek védelme,
  - az orvosok jogai, kedvezményei,
  - a beteg orvos.
- Az idős orvos foglalkoztatása

Részletesebb információ tudományos ügyekben: dr. Ulbing István, tel.: (26) 525-642.

Technikai szervező: New Instant Bt., Zsárik Judit, tel./fax: 212-2232.

Az I. Etikai Konferencia résztvevői névre szóló értesítést kapnak.